

CSÜRÖS MIKLÓS

Nemzet és nemzeti Fülep Lajos fölfogásában

Ha valahol, Fülep Lajos tanulmányairól szóló írás elején nem henye mentegőzés a bőség zavaráról, a föladat szükségszerű korlátozásáról, az óvatlant elnyelésel fenyegető „teljesség” kötelező elhárításáról beszélni. Rá is érvényes, amit Csontváryról mondott egy interjúbán: „akárhol nyúlunk hozzá, mindenünnen nagy kérdések fakadnak ki, olyanok, amikkel ebben a formában nincs mit csinálni”. Cikkről cikkre, tanulmányról tanulmányra haladva, pontokba szedett katalógust készítsünk a tárgyalat problémákról, ahogy maga Fülep is tette a *Magyar művészet* első előszavában? Ilyen címszavak kerülnének egymás mellé: színészet-esztétika, könyvművészet, az egyke gondja, az alkalmi líra teóriája, a művészetek sorsa a kapitalizmus korában, a szellemtörténet értékelése, a típusbútor jövője, a fametszet műfajának históriája stb., az irodalom, a filozófia, a művészettörténet-írás, a képzőművészetek megannyi fogas kérdése, általánosak és különösek, tágabb és szűkebb sugárúak, nem is említve a nagy nevek sorát Dantétól Adyig, melyeknek mindegyike egyetemes ügyeket és eszméket szimbolizál; pusztá körülírásuk s a válaszok általános irányának jelzése megvilágíthatná valamennyire Fülep tudásának és érdeklődésének polihisztori sokoldalúságát, de féltő, azon az áron, hogy szelleme másik, még gyökeresebb tulajdonsága, az organikus egység homályban maradna. Egyetlen szempontot érvényesítve, nyomvonalat végig kísérve talán inkább lehet megragadni valamit gondolkodói mentalitásából, mint súlyos, tanulmányokban és monográfiákban kifejtendő kérdések sokaságát súrolva, lényegüket el nem találva.

Legyen ez a kiszemelt kérdés (épp elég sokágú és szövevényes önmagában is): Fülep viszonya néphez, nemzethez, magyarsághoz s ahhoz a mozgalomhoz, amely a két világháború között az idevágó problémák napirenden tartásáért és megoldásáért oly sokat tett, a népi írókéhoz. E téma felől az egész életműre kilátás nyílik; más korai dokumentumokat most mellőzve, a művészet nemzeti jellegéről szóló híres tanulmány például 1916-ban keletkezett, viszont az 1920 utáni korszaknak is megvan a nívuma, ekkor vált számára a magyarságkomplexum esztétikai problémából sorsvagy létkérdéssé, ekkorra érték meg a nemzeti élet gyakorlati reformját célzó koncepciói. Ez az aspektus egyúttal a népi mozgalom egyik kevésé föltárt oldalának előtünését ígéri; életrajzi, kapcsolattörténeti tények (például Fülep érintkezése Illyéssel, Kodolányival, szerepe az egykéről szóló vita és propaganda föllobbantásában, részvétele a Válasz első számának szerkesztésében, programja kidolgozásában) szoros szövetség lehetőségére vallanak, s ha ilyen — mint tudjuk — nem jött létre, akkor annak a személyes, pszichológiai tényezőkön kívül bizonyára mélyebb tartalmi okai is voltak.

Nép, nemzet kategóriái a *Magyar művészet* íróját nem annyira önmagukért, inkább a *nemzeti* fogalmának bekerítése kedvéért érdekelték. Elmélete szerint a görögök művészetében és filozófiájában az egyetemesség „egy nép nemzeti sorsává és végzetévé” vált, s ha ez a kivételes egybeesés utóbb nem is ismétlődhetett meg, „a közös eredet folytán postulátumként, törekvésként minden nép számára meg-

maradt az európai közösségen belül az egyetemesség követelményének öröksége". A népek azért válnak nemzetekké, hogy a közösségen belül s vele kölcsönös összefüggésben, megindul és előre halad a különbözővé válás folyamata, „fölszabadul a különféle nemzeti küldetések sokasága". Egyetemes és nemzeti korrelációjának híres tétele olyan értékmozzanatot visz a nemzeti fogalmába, amellyel sem a népé, sem a népet magában foglaló nemzeté nem rendelkezik. A nemzeti egyéniségeket csak objektívációikban, például „az abszolút és univerzális művészi értékekben" lehet meglegelni; az etnikai vagy néplelektani elem arányának firtatása helyett a magyar művészet nemzeti jellegére vonatkozó kérdést Fülep tehát így teszi föl: „a lokális jelentőségen tülemlelkedve *van-e a magyarnak valami sajátos küldetése az európai művészet közösségében, a világművészetben?*" S ez nem egyetlen szakterület speciális gondja, hanem olyan általános érvényű történetfilozófiai eszme alkalmazása, amellyel egy nép vallásos géniuszához, erkölcséhez, filozófiai teljesítményéhez stb. is közelíteni lehet. Bármilyen szigorúan korholta Fülep a *Magyar irodalom* című Babits-tanulmányt a Taine-féle módszerrel való bibelődés miatt, a problémafölvetést: egy nemzeti irodalom világirodalmi szempontú és mértékű vizsgálatát, melyet joggal tarthatott a magáéval rokonnak, az esszé nagy erősségének nevezte.

A nemzetinek ez az elgondolása kizárja az eredet után szimatoló fajkutatás bármely változatát, szemben áll a népek tulajdonságait, lelkületét összehasonlító pszichologizmussal, eleve képtelennek minősíti a sovén öntömjénezés, a másokkal szembeni fölényeskedés ideológiai vagy érzelmi megnyilatkozásait és politikai gyakorlatát. Tárgyilag és önkritikus magyarság következik belőle, kíméletlen elválasztása az idézőjelbe tett „nemzetinek" (annak, ami a nemzetben van) a valódi nemzetitől, egy közösség egyetemességet gazdagító produktumától. Mert az építészeti historizmusban, a förtelmes emlékmű-szobrászatban, „az autonóm művészi alkotás minden kategóriáján" kívül helyezkedő történelmi festészetben, mint Fülep maró gúnnyal írja, „csakugyan egészen európaiak lettünk, mi magyarok az első sorban állunk. Komolyan vesszük küldetésünket"... Az innen eredő kontraszelekció zsugorítja „a mi külön tragikus magyar ügyünk" Lechner útját, ezért lett Izsóé „az első igazi magyar művészsors". A nemzeti értékek mellőzése, meg nem értése mint torz, visszajára fordult „nemzeti" jellegzetesség, „magyar sors" kísérti és üldözi a legjobbakat; az *Ady éjszakái és éjszakája* című nagyszabású kései emlékezésben idézett megdöbbenő Ady-monológ, „mely úgy hangzott, mint a kínpadra feszített élet tragédiája — a legteljesebb magára hagyatottságban", különösen mélyre világít annak a magyar keserűségnek a poklába, amelyet Fülep tapasztalata szerint „más nemzet fia aligha ismer".

A következetes hűség a magyarsággal azonosuló Ady zsenijéhez ugyanakkor más irányban is elhatárolja, más nézetektől is megkülönbözteti gondolkodását. Jellemző, mennyire hasonló az álláspontja Kosztolányiéhoz a Szabó Dezső-kérdésben, és milyen csillagtávolságra kerülnek egymástól Ady megítélésében. Fülep szemében *Az elsodort falu* szerzője nemcsak művészként rossz, hanem „faját gyógyítani akaró íróként", „a külön — faji — szempontból" is; Adyban ellenben nem koloncnak, hanem többletnek látja a magyarság reprezentációját, azt, hogy „mindenhez a világon a magyar voltán át viszonyul". Lechnert és Izsót semmiért sem becüli jobban, mint hogy az egyetemes forma megteremtésének föladatát „a primitív magyar népművészeti elemekkel" rokon építészeti megoldásokban és a „barbár, ősi foglalkozások" talaján létrejött „magyar etnikai ideál" plasztikai tükrözésében teljesítik. Forró, a magyar etnikumhoz való vonzalmat is magába foglaló népszerűtet a Fülepé (micsoda büszkeséggel idézi Berzsenyi vessorait a magyar táncról, Aranyéit az ősi magyar palotáról!), távol minden kozmopolitizmustól, az idegen előtti sznob hajbókolástól. Baksay etnográfiai leírásairól szólván, a kapitalizálódás és városiasodás előtörésének tudatában, mélységes rezignációval búcsúztatja a hagyományos népművészet és népelet távolodó világát. Úgy látszik, a magyar népben nemcsak nagy művészi érzéket sejtett, hanem filozófiai és metafizikai fogékonyságú lelket is, ahhoz hasonló, amelyet a maga népe vonatkozásában az orosz irodalom tárt föl és tett közkinccsé. A fajtaszeretet Fülepet a nemzeti közömbösséggel állítja szembe, objek-

tivitását, értéktiszteletét, tényekhez ragaszkodását nem függeszti föl. Nem emeli más népeké fölé a magyarság talentumát; látja, hogy sok benne a csak potenciális, szunnyadó érték (Adytól is szép mondatokat idéz a nép „nem-tudatos, néma” magyarságáról). Az úgynevezett nagy művészetbe fölvetett etnikai anyag annyiban érdekli, amennyiben valóban művészetté vált, s amit e metamorfózis föltételeiről, a folklórhoz való helyes művészi viszonyról tanít, az hat évtizeddel papírra vetése után; ma is megszívlelendő. „Mert a népművészetet sem úgy nézte”, jegyzi meg Lechnerről, „mint valami készlet, amit azonmód föl lehet használni. Hogy úgy mondjuk: datálnia kellett, aktuálissá tennie az építészeti problémák aktualitása szerint, egykorúvá kellett tennie velük azt, ami kortalan. Úgy tekintette, mint valami élő nyelvet, amelyekben meg kell formálni a kellő kifejezést az új idea számára”.

Hogy vesztett világháború és elbukott forradalmak után Fülep a „süllyedő hajón” marad, Párizst, Firenzét, Budapestet Medinával, Bajával és — legtartósabban — Zengővárkonyal, az egyetemi katedrát a református lelkesítő szószékkel cseréli föl, részint következménye, részint oka, előidézője a népe és nemzete sorsával kapcsolatos gondolatai változásának. A *Magyarság* című felekezeti lapban, melynek munkatársa, már a világháború éveiben szóhoz jut a szociológiai alapú, megbízható népismeret és a felelős reformeri programalkotás igénye; Fülep egzisztenciális azonosulását e föladatokkal elsősorban a háború tanulságai készíthették elő, jelesül az, hogy a magyarság fegyver általi látványos pusztulása és területi veszteségei csak logikusan betetőzik a „végromlást megelőző béke” korszakának tendenciáit, mint ahogy majd a húszas évek magyar valóságát is a háború második fejezeteként éli, „mely a béke neve alatt folyik” tovább. A végveszély félelme, a tizenkettedik óra pszichózisa, a bajokat tudatosítani és gyógyítani akaró szándék viszi a gyakorlati politika (egy 1918-ban rendezett vita terminológiája szerint: az etikai idealizmussal találkozó progresszív politika) közelébe. A lelkeszt, aki az általános és különös bajokat lehető közelről látni, és egy áttekinthető, kicsiny közösséget gondozni, mintaszerűvé fejleszteni megy vidékre, és a közíró, aki a magyarság létkérdésének megoldásáért országos fórumokon emel szót, egyazon fölismerés vezérli: „Értékeket elveszni hagyni nem szabad, értékeket megmenteni kell, a jövő érdekében is — s akármilyen áldozatok árán is!”

Az idézet (az egykekérdésről szóló első nyilatkozatából való) világosan kifejezi, hogy a praktikus beavatkozás szándéka Fülepnél hozzásimul az értékek (esetünkben az erkölcsi érték) immanenciájának és hierarchikus elsőségének gondolatához. A nép megmaradása vagy pusztulása, léte vagy nemléte válik számára kérdésessé, de a legnagyobb veszélyt nem az életerő biológiai vagy a népszaporulat mennyiségi csökkenésében látja. „Értsék meg odafönt, *semmivel se kevésbé fontos a lelkek számának apadásánál a lelkek erkölcsi szintjének apadása.* (...) Itt van a nagy kérdés, a nagy probléma, kimondhatatlanul nagyobb, mint az, hogy *hányan* vagyunk, *hányan* leszünk — az a kérdés, hogy *milyenek* vagyunk és *milyenek* leszünk.” A hangsúly a közösség minőségére, a minőség romlására kerül („*ebben a népben sok helyütt megszűnt a közösség tudata, a nemzeti közösség érzése*”), az egyéneknek a nemzet iránti felelőssége eltűnésére, az erkölcsi érzék defektusára, mely a jóléttel azonosított pusztulást teszi meg legfőbb értéknek, s a magasabb szempontok félretolásához, az igazságra való fogékonyság elvesztéséhez vezet. Szóba kerül Fülep cikkeiben is a pusztuló magyarok helyére költöző németiség fejlődése, szaporodása; a harmincas években különösen élesen kel ki a „hangos pángermán” elem előtörésének tétlen szemlélése ellen; történelmi tisztánlátással jósolja meg az osztrák Anschlusst és ami utána következik: „A birodalmi németiség már bejelentette igényét a határain kívül élő németekre, köztük a magyarországiakra, rendszeresen foglalkozik velük, (...) éleszti a német összetartozás tudatát, melynek első állomása egyelőre a teljes nemzetiségi autonómia lenne, a második — könnyen elgondolható.” De a német imperializmus törekvéseinek leírásán túl álláspontját, éspedig már 1929-ben, a fasiszmus természetrajzának, tömeghatása, demagóg térnyerése titkánek zseniális fölismerése tünteti ki — a nép erkölcsi süllyedéséről, „az igazság iránt való ösztön és érzék pervertálódásáról” szóló kritikája ebben a gondolatban kris-

tályosodik konkrét és igazolódó történelmi próféciává: „Egy lelkiismeretlen, ámtító, hazug ember — ha akármilyen gazságok sülnek ki róla — ellenállás nélkül sodor magával fanatizált, elbódított tömegeket, s néhány hét alatt képes munkájának eredményeit romba dönteni.”

Ehhez a tisztánlátáshoz és fogalmi világossághoz a népi írók mozgalma, mely inkább az alakatlan gomolygás, mint az eszmék tisztázása fázisánál tartott ekkor, még jó ideig nem tud eljutni. Legjobbjai sejtik, hogy Fülepben fontos, éppen nekik sokatmondó értékek rejteznek, néhány gondolatát átveszik, adatait idézik, mégis inkább a sötéten látó házigazdát látják benne, „aki a vidéki paplakban számoszlopokat ad össze s a magyarság pusztulását jövendőli” (Németh László), semmint hogy a végiggondolás, a világnézet szilárdsága, a levezetés következetessége és tudományos módszeressége dolgában követnék. A mozgalom kezdeteiről szóló eszme-kritikai és történeti irodalom az idegenellenességtől a *nemzeti* és a *haladó* fogalmának félrevezető azonosításáig, vagy az irracionalista és dekadens „kulturkritikával” való érintkezésig jó néhány olyan ideológiai motívumot fedett föl náluk, amelyeket Fülep néha távolinak, metafizikusnak, nehézkesnek látszó gondolatmenetei („Van valami sleppje a Fülep-stílusnak, de izzik belül” — olvassuk Gulyás Pál egyik leve-lében) eleve kizárnak. Igaz, hogy a marxizmuson iskolázott történelemszemlélet, melyet Kodolányi a freudi mélylélektannal, Illyés a jakobinus hazafiság korszerű változatával egyeztetett, nemcsak részkérdésekben, hanem az anyagi-gazdasági tényezők prioritásának nagy filozófiai dilemmájában is helyesen igazítja el a népiek némelyikét. Illyés *Pusztulásának* alapgondolatát, hogy „a szegénységtől való félelem, tehát végeredményben mégis a gazdasági megnyomorítottság” az egyke végső oka, egyebek között az ormánsági születéskorlátozás modern családrekonstrukciós vizsgálatai is megerősítették. A jelenségek szövevényébe, az egyetemes összefüggés dialektikai törvényének konzekvens alkalmazása révén („Minden mindennel kölcsönhatásban él. Minden összefogva pusztít.”), paradox módon mégis az erkölcs elsődle-gességéből kiinduló, idealista fülepi koncepció világtét élesebb fényvel. Egybekapcsolódó szférák „külön világrendszeréről” beszél, s mint mindig, ha a negativitás, a Rossz, a nonszensz logikáját leplezi le, démoni következetességgel fejt ki a külön-külön is aggasztó tünetek rendszerré fejlődését, és együttes, a részek mozgását maga alá rendelő működését.

Tükörződik ez a komplexitás a gyakorlati cselekvés vezérfonalának meghatározásakor is. Németh László megható utópisztikus példagondolata („Állítom, hogy a példa hiányzik ebből az országból, s hűsz igazi férfi ma is megmentheti a magyarságot, akármit mondanak az anyakönyvek.”), Illyés célzása a radikális földosztásra, s a többi, egyenként ismert és emlegetett javaslat Fülep írásaiban áll össze egységes, minden részmozzanatot felölelő programmá. „Nem új gondolatok, tervek kellene ide, hanem a meglévőeknek alapos kidolgozása és megvalósítása” — írja, s a teendőket (telepítés, birtokreform, örökösödési törvény, a mezőgazdaság átszervezése, a közoktatás reformja) sorra véve és elemezve nagy nyomatékkal emeli ki szoros kapcsolatukat, „amit általában elhanyagolnak, hogy tudniillik egyik a másik nélkül keveset ér”. Számítanak-e valamit eszmék és feladattervek ilyenféle különbségei, ha 1945-ig sehogyan, utána pedig másképpen oldódtak meg e problémák, mint a hajdani javaslattevők elgondolták? A megvalósulás felől nézve, Fülep cikkeire is ráolvasható némi reformista illuzionizmus (bár hamar elpárolgott: először még törvényhozás, kormány, megye közös akcióját sürgeti, aztán az ifjúság mozgósítására tör, majd visszavonul és dermesztő hallgatásba burkolózik), de igazságai, következtetései, jóslatszerű előrejelzései mélyebb jelentőségét, a nacionalizmustól érintetlen magyarságszeretet, az egyetemes szempontokra tekintő, jót és rosszat a népen, nemzeten belül is immanens ismérvek alapján elbíráló magatartás *lehetőségének* bizonyítását ez nem csökkenti. S éppen ebben kellett volna, Illyés későbbi kifejezése szerint, a népi írók „eligazítójának” lennie.

A *Válasz* beköszöntőjében (1934. május) közzétett nagy tanulmánya vagy tanulmánytöredéke, a *Nemzeti öncélúság* még egyszer bizonyítja elhivatottságát e szerepre. Bármilyen meglepő, kézikönyveinkben hiába keressük ennek a belső

pátosztól fűtött, mélyenszántó, nagy kérdéseket a gyökerüknél megragadó írásnak valamirevaló interpretációját, vagy akár tisztességes tartalmi kivonatát, sőt a *Válaszról* készült monografikus földolgozásban sincs ilyen. Mi a magyar, Nyugathoz vagy Kelethez tartozik, netán közvetítő a kettő között, keresztény-e vagy pogány, mennyi és milyen hatást „egészséges” átvennie Nyugatról: a harmincas évek divatos kérdéseit veszi sorra és divatos választait zúzza szét Fülep, leleplezve az egész problémafelvetés logikai ingatagságát („A mi Nyugat—Kelet dilemmánk meddő és reménytelen helyben-topogás, mert a felek másodika vagy megfoghatatlan tartalom híján ködbevesz, léggé foszló révület, vagy a nemzeti-keleti jelszavával támadóvédekező selejtesség.”), rámutatva veszedelmes anakronizmusára („Nyugat—Kelet kérdése sorsdöntő volt a magyarságra a kereszténység felvétele idején, de még ugyanakkor el is dőlt a nyugati kereszténységbe lépéssel”). Az eddigieknél is félreérthetlenebb és kikezdetlenebb érveléssel bírálja azt a kritikátlanságot, amely „kivonja magát az értékek fóruma alól”, s a dolgokat a tudománytalanul, szubjektívisztikusan, „eleve megkonstruált nemzeti jelleghez való viszonyuk” alapján ítéli meg. A fajelmélet, fajvédelem, nemzeti öncélúság jelszavairól nemcsak azt közli, hogy német importcikkek, hanem önmagukban vett gyöngösesüket és az általuk okozott zűrzavart is megmutatja; „a nemzetinek kiélezését, mindenek fölé helyezését célzó elméletek éppen a nemzetet homályosítják el”.

A *Nemzeti öncélúság* újdonsága a korábbi, hasonló eszméket fejtegető Fülep-írások után a kártékony elméletek keletkezésének és elhatalmasodásának történeti vizsgálata. Ami a 48-as forradalom után „ösztönszerű védekezésé” kezdődik, a kiegyezést követő időben „a pozíciókat megszállt epigon irodalom, művészet, tudomány védekezése (...) minden szellemi rezzenés vagy mozgalom ellen”, az a századfordulótól kezdve „támadó kezdeményezés”, elszánt reakció, el egészen a fajelméletig és turanizmusig. Hatalmas példaanyagon szemlélteti, mekkora szakadék tátong a jelszó („az eszme majma”) és a valóság között a „nemzeti” irány korában; aki az egykecikkek után még kételkednék benne, az a kivándorlásról, az alföldi kubikusok nyomorúságáról, Erdély kérdéséről itt elmondottak alapján meggyőződhet róla, hogy a dunántúli magyarság ügye önmagán túlmutató gondok fölvetésének alkalma volt számára. „A nemzeti: művé átlényegült jellegzetesség”, tömöríti aforizmává véleményét a szellemi alkotások magyarságáról; irodalom, művészet, zene, filozófia, vallás tekintetében egyaránt bebizonyítja, hogy a „nemzeti” lényege a valódi értékek üldözésében és a giccs, az álnépi, a filozófiátlan, a bornirt támogatásában nyilatkozott meg. Olyan korban, amikor a hivatalos Magyarországnak csak rágalmozó és megbélyegző szavai voltak a nemzetköziségről, Fülep arra a következtetésre jut, hogy „A nemzetinek nem okvetlenül ellentéte a nemzetközi; nagyon jól elgondolható az utóbbinak olyan formája, mely a nemzetinek mintegy folytatása, s megbecsüli és megőrzi mindazt, ami a nemzetiből megmaradásra hivatott. Föltétlen és elvi ellentéte az álnemzeti, mert nem lehet valami ál, anélkül, hogy egyben ellentétes is ne legyen; s ezért az álnemzeti a tulajdonképpen nemzetietlen, sőt nemzetellenes, mert a nemzeti problémák és föladatak helyére a nemzeti életet gátló, hátráltató elzárkózást, élettelen áldeált, meddő jelszót, a cselekvés alól felmentő alibit, hazug hagyományt, fejlődni nem akaró önelégültséget, gyilkos giccset állítja”... Mondható-e ennél súlyosabb szentencia egy magát nemzetinek nevező rendszer ideológiájának alapjára, kulcsfogalmára, bűvszavára?

Fülep kiválása a szerkesztőségéből a cikk ígért folytatását örökre elnapolja. Bata Imre *A Válasz indulása* című tanulmányában joggal utal rá, hogy bár írói féltékenykedés és a második szám megjelenési idejét illető vita is közrejátszott benne, a szakítást a folyóirat jellegével kapcsolatos nézeteltérés okozta. Fülep személyes közlésére hivatkozva írja róla: „úgy gondolta, (...) hogy a *Válasz* nem szépirodalmi folyóirat lesz, hanem olyan szellemi fórum, ahol a nemzet égető szociális és népmentő problémáit és reformlehetőségeit felszínre hozzák, (...) azt hiszi, itt valóban aktív társadalmi program megvalósításáról lesz szó. (...) csalódik hamarosan”. Fülep mást akart és másként, mint társai, de úgyszólván az induláskor ráeszmélt, hogy a lap — Németh László későbbi szavaival szólva — „nem lehet több, mint ami: egy

heterogén társaság otthona, kissé korszerűbb *Nyugat*”, ilyesmben részt venni pedig Fülepet érthetően nem sarkallta becsvágy. S ha egy folyóiratszám önmagában kevés is a fölfogások differenciáinak érzékelésére, a népi írói mozgalom következő évtizede jó néhány alkalommal demonstrálja, hogy a fogalmak, az észjárások, olykor a minőségek összeférhetetlenségével is számolnunk kell. Szépirodalmi műveikben a népi írók legjobbjai kivágták magukat a tévútra csábító fogalmak erejéből, s persze hogy a mozgalom egészét a szociális és nemzeti kérdések napirenden tartása, az értelmiség felelősségének tudatosítása, a későbbi nagy demokratikus fordulat előkészítése a magyar társadalom- és művelődéstörténet fontos és szép fejezetévé avatja. De ha egymás mellé tesszük Fülep tanulmányait és a könyvtárnyi irodalmat (benne néhány népi író olykori hozzájárulásával), mely Fülep súlyos érveit figyelmen kívül hagyva, jobb esetben mellérendelő észjárásról, szintetizáló és közvetítő készségről, kozmikus létérzésről beszél egy „magyar metafizikával” kapcsolatban, nem ritkán azonban a sámáni révületet, misztikus közösségtudatot, sztyeppei világképet, eurázsiai lelket, birodalomalkító és -föntartó hivatást s a többi hasonlót is terjeszti-visszhangozza, akkor a finnyásságnál döntőbb indokot fogunk találni e világos szellem visszariadására és évtizedes konok karthausi csendjére.

Újramegszólalásától, a negyvenes évektől kezdve Fülep az itt tárgyalt fogalmakhoz és elméletekhez is visszatér, föleleveníti és időközben fölgyűlt tanulságokkal egészíti ki őket. Ennek az új aktív periódusának egyik uralkodó eszméje, a tárgyasulás, a „Verdinglichung” kritikája, a nemzet vonatkozásában is fontos megállapításokhoz vezet. „Elvesz a lélek a közösségből — s csak lélekben van közösség —, s helyét »tárgyak« foglalják el” — írja 1944-es építészeti tanulmányában; a kapitalizmusban a nép helyét a tömeg, a nemzetét, a „szerves népi-lelki képződménynek intézménnyé tárgyasulásával”, az állam absztraktabb fogalma veszi át. Bővelkedik ide tartozó igazságokban *A magyar művészettörténelem föladata*. A magyar és a magyarországi művészet megkülönböztetése, azon kívül, hogy különféle társadalomtudományok metodikáját és terminológiáját pontosítja, gazdagítja, irtja ki belőlük a kulturális nacionalizmus és a nemzet iránti fásult közöny maradványait, egyúttal a bizonyítottnak saját értékek körét ott mutatja tágabbnak a korábban képzeltnél, ahol nemigen szokás sem művészetet, sem eredetiséget, jelleget keresni, vidéki templomokban, regionális sajátosságokhoz alkalmazkodó alkotásokban, népi múltunk töredékesen is eleven emlékeiben: a külföldi eredetű stílusok hazai elterjedése és népiesedése „egyértelmű a magunkévá, magyarrá vagy nemzetiségivé adoptálásukkal”, „a mi igénytelenebb, talán darabosabb népi produktumaink nemcsak a tudományos kutatás archeológiai adalékai, hanem éppen olyan élők, és olyan tisztá, zavartalan örömet szereznek, mint a legnagyobbak”. Ismert művészekről szóló fejtegetései közül szempontunkból különösen tanulságosak a Derkovits-esszék. Elméleti jelentőségű az a levezetés, amelynek során Fülep szocialista proletárfestő művében tárja föl az egyetemessel korrelatív nemzetit, részint mint küldetést „elnyomott kis népből” produkáló nagy művészetre, részint mint „a sajátos magyar hagyomány” folytatását és megújítását. Ez ismét a *Magyar művészet* gondolköre, de fejlettebb fokon, mintegy a spirális magasabb pontján; ami a hajdani esszé befejezésében igénybejelentés és prognózis volt („újra itt az alkalom *egyetemes európai és nemzeti magyar* művészet teremtésére”), azt az idő beteljesítette, s Fülep törvényszerűnek látja, hogy éppen a szocializmus ügyével való egzisztenciális azonosság jegyében; hisz ez az ügy ma már „világméretű mozgása az emberiségnek”.

Természetesen ez csak utalás, pusztá jelzése a fogalmak kontinuitásának, belső fejlődésének és annak, hogy az idős Fülep nagy kérdései egyben a szocializmuséi, a marxista társadalomtudományokéi is. Lehet, hogy nem mindenki ért egyet helyesnek és jelentőségének ebből kiinduló meghatározásával; az újabb magyar esztétikatörténetet összefoglaló disszertáció szerzője magabiztosan jelenti ki, „nem tartozik a »Fülep-legenda« bűvöltjeinek sorába” s egy-egy részkérdés „markáns megvilágítására” korlátozza Fülep gondolatainak érvényét. Nála is fölbukkan az az elterjedt vélekedés, amely egy hátrahagyott művészetfilozófiai mű közzétételétől az oeuvere valószínűsítő metamorfozist, radikálisan újnak, másnak mutatkozását várja, legalábbis

számol ilyen lehetőséggel. De hol a biztosíték, hogy aki nem fogékony az eddig közzétett anyagból áradó szellem iránt, az másképpen fogja olvasni a később publikálandót? És nem negatív legendateremtés-e egy mindenképpen jelentős gondolkodó (s ez a minősítés méltánytalanul óvatos) értékelését kéziratok hagyatéka bizonytalan jövőjétől függővé tenni? Hisz Füleppel, művei kiadásával éppen hogy szerencsénk van; bármilyen későn, de bőséges válogatásban, gondos szerkesztésben, talpraesett jegyzetekkel, hasznos mutatókkal és bibliográfiákkal jelentek meg. A három kötetet gondozó Tímár Árpád fölbecsülhetetlen értékű munkát végzett: folyóirat-évfolyamok, kéziratok, nyomdai levonatok százait lapozta át, szövegváltozatokat hasonlított össze s rekonstruálta az optimálisat, idegen nyelvű idézetek forrását és fordítását kereste meg, ahol lehetett, a szellemi közeget, például a Fülep előadásával vagy hozzászólásával kapcsolatos viták jegyzőkönyveit is fölkutatta és közölte. Több mint 2000 oldalnyi szöveg válogatásában, apparátusában alig akad szóvátehető hiány, nem egészen pontos vagy kiegészítésre szoruló jegyzet. Tévedés az ilyen eredményben „csak” az elszánás, a szorgalom, a türelem gyümölcsét becsülni: szaktudás, műveltség és távlat is kívántatik hozzá, s nem utoljára a vállalkozáshoz méltó alázat, amelynek értékét, mint némely nemesfémekét, csak növeli a készlet megfogyatkozása, az előfordulás ritkasága.

ZALABAI ZSIGMOND

Duna-táji parabola

PÁSKÁNDI GÉZA: TÁVOLLÉVŐK VAGY ÁRTATLANOK
AVAGY GENERÁLVILÁGOSSÁG

LÜDBÖRÖS KACAGÁS. A nemzeti érzésről és gondolkodásról, a Duna-táji népek megbékélésének elodázhatatlanságáról, a sovinizmus és nacionalizmus tarthatatlanságáról sokan és sokszor írtak már valamennyi közép-európai irodalomban. A magyar szellemiség is számtalan történelmi tanulmányban, esszében, prózai alkotásban és költeményben vetette föl — hol a remény, hol meg a reménytelenség hangján — ezt a korszakonként újra és újra visszatérő témát. A felvilágosodás „szent eszméi”, a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség azt a reményt táplálták, hogy a nyelvi, faji, nemzeti elfogultságnak hamarosan meg kell szűnnie. Ezt a hitet az 1848-as események nemzeti ellentéteinek kiéleződése foszlatta szét. S noha a megbékélés ügyén a múlt század második felében a magyar szellem legjobbjai újult erővel kezdtek munkálkodni, a magyarságot és a Duna-táji nemzeteket összekötő híd századunkban sem ívelt parttól partig. Átok ülte meg, dévai. Érthető hát, hogy *A Duna vallomását* hallgató Adyt a szertefoszlott remények láttán már kirázta a történelmi hideglelés:

*„Mindig ilyen bal volt itt a világ?
Eredendő bűn, lanyha vétek,
Hideglelés, vergődés, könny, aszály?
A Duna-parton sohse éltek
Boldog, erős, kacagó népek?”*